

ESZMETÖREDÉKEK

AZ ÚJ ILIAS

Száznyolc évvel ezelőtt Sárospatakon megjelent első teljes Ilias-fordításunk előszavában Kazinczy Ferenc ezt mondja:

Homért jól fordítani nem is egy ember s nem egy kor dolga ... Vályi-Nagyunk nem teve haszontalan munkát s új birtokunknak addig is örvendhetünk, míg egy más Fordító, a Vályi-Nagy szellemében, de szerentsébb csillagzatok alatt a nagy munkát megteheti ... Eljön az idő, hogy Homeros mi hozzánk is úgy fog szólni, mint a németekhez szóllott Voss által s így a legszebb nyelv a legerősbbel vetélkedve fogja adni azt a nagy Írót, kinél ezt a gondot inkább senki sem érdemi.

Nyilván ez a törekvés vezette azt a *longus ordo idem petentium decus-t*, mely Vályi-Nagy óta újabb és újabb kísérletet tett a nagy Maeonidának magyar talajba való átültetésére. A Vályi-Nagy nyomában keletkezett, ma már szintén elavult Szabó István-féle *Iliast*, egyes részletek fordítóit, köztük a legkiválóbbat, az Ilias I–VI. énekének P. Thewrewk Emil avatott tollából eredő, de inkább philologiai, mint költői szempontból kiváló fordítását ezúttal mellőzve, – két újabb teljes *Ilias* vonja magára leginkább figyelmünket: a Baksay Sándoré (1901) rímes magyar alexandrinusokban, meg a Kempf (Kemenes) Józsefé (1902) az eredetinek versalakjában, hexameterekben. Mindakét fordítás sok elismerésre tett szert s vannak, akik vagy az egyik vagy a másik fordítóban a Kazinczytól megjósolt magyar Homeridát látják. Ezért nem tarthatjuk csodálatosnak, hogy egy kiváló érdemű költő barátom nem régen sajnálatát fejezte ki, hogy időmet és erőmet egy teljesen fölösleges munkára, az *Ilias* lefordítására vesztegetem, mivelhogy Baksay az *Iliast* oly remekül fordította le, ahogy legfőleg Arany János tudná, ha föltámadna sírjából ... Ha valóban így állana a dolog, igazán nagy meggondolatlanság lett volna az *Ilias* újabb átültetésére vállalkoznom. Én azonban, aki nemcsak Arany Jánost ismerem, hanem Homeros görög szövegével, magyarázatával és fordításával s a homerosi kor archaeológiájával egy életen keresztül foglalkoztam, más meggyőződésre jutottam és mindig sajnáltam, hogy erre a hozzá méltó feladatra nem épen Arany János vállalkozott, (aki „tanulta Homeroszt és ette az *Iliast*“), mert – főleg remek Aristophanese után ítélve – kétségtelennek tartom, hogy Arany János az ő páratlan műgondjával és lelkiismeretességével laikus hellenista létére is olyan *Iliast* plántált volna a magyar költészet flórájába, mely még mindig életerősen virulna s az újabb plántálást jó ideig valóban fölöslegessé tenné.

Bármily tisztelettel vagyok eddigi Homeros-fordítóink iránt, Aristotelesnél és Platonnál is többre becsülve az igazságot, annak nevében himezés-hámozás nélkül ki kell mondanom, hogy az eddigi Homeros-fordítások legfeljebb csak részben tesznek eleget a műfordítás követelményeinek. Tudvalevőleg két elengedhetetlen fő követelménye van a költői művek átültetésének. Elemi követelmény a tárgyi hűség, tartalmi megbízhatóság, mely abban áll, hogy a műfordító – teljesen ismerve az átültetendő költő nyelvét és egész világát, iránta a legteljesebb tisztelettel eltelve *épen azt* mondja, amit az mond, nem cifrázva, nem szépítve, nem toldva hozzá és nem hagyva ki belőle semmi lényegest. A másik követelmény, hogy a költőt kongeniális alkotó erővel, hozzá méltóan szólaltassa meg. Az előbbi a philologiai hűség, az utóbbi az élvezhető költőiség követelménye. Kötött alakú fordításból egyiknek sem szabad hiányoznia, ámbár nyilvánvaló, hogy az utóbbi követelmény teljesítésének a fordító tehetségéhez képest több fokozata lehetséges. Eddigi Homeros-fordításaink közül egy sem dicsekedhetik azzal, hogy e kettős követelménynek eleget tett. Az alakhú fordítások csak az elsőt teljesítették, a Baksay-féle rímes fordítás inkább csak a második követelménynek felel meg annyira, amennyire. Az alakhú teljes fordítások közül leggördülékenyebb, legsímábban folyó a Kemenes-féle. Valóban bővelkedik pattogó, jól hangzó hexameterekben. Sajnos, ez nem kárpótol bennünket sok más hiányért, főleg a Homeroshoz méltó egyenletes és jellemző költői dictio hiányáért. A szereplő, beszélő személyek kivágnak a maguk hexametereit, de hiányzik belőlük a jellemző erő és az ethikai mélység. Arra törekedve, hogy kijőjjön a hexameter, nem veszi észre a fordító, hogy kirívó, oda nem illő szokat és kifejezéseket használ:

Minden achiv helyeselte a szót, hogy a fényes ajándék

Elfogadandó és a papot tisztelniök illik:

Csak Agamemnonnak nem volt kedvére az *alkú*,

Sőt leszidá zordúl s e kemény *mondással* üzé el:

„Halljad, öreg, ne találjalak itten a karcsú hajóknál!
Most se *csatangolj* itt s e *helyen* később se botorkálj ...“

Így beszél Agamemnon, a hadak fejedelme! Hát Akhilles?

Szörnyű tekintettel szólalt most meg nagy Achilles:
„*Talpadig* arcátlan, te haszonraleső *örökéig*,
Hát hogyan is hajtson szavaidra *szívessen* a harcos,
Útra hogyan keljen, hogyan is szálljon ki tusákra? ...“

Nem útra-kelésről van itt szó, hanem lesbe-állásról. A meg nem felelő, sokszor bántóan kirívó szóknak és kifejezéseknek egész garmadát halmozhatnak össze. Így pl. az öreg Priamos ahelyett, hogy egyszerűen fölállana, – *fölpattan*. Kereken megtagadni lehet valamit, de *kereken megígérni*?

Jött s Kadmos fiait leteperete *valas-valamennyit* (!).

Anachronismusok is előfordulnak K e m e n e s n é l , így pl. szó van ‚csipkeverés’-ről, amit H o m e r o s nem ismer; ‚vasas-vértről’ s más effélékről. Általában látszólagos hűsége mellett is hiányát érezzük a homerosi hangnak és színnek.

B a k s a y Sándor magyaros zamatú, rímes (nem ritkán bizony kínrímes) alexandrinusai, melyekben, ha nem is H o m e r o s , de legalább Arany János epikus stílusa megcsendül (igaz, hogy igen gyakran sokkal erősebb népies színezettel), mindenesetre tetszetősebb, élvezetesebb olvasmányt nyújtanak annak, aki az eredetit nem eléggé ismeri s a fordítást nem ellenőrizheti. A figyelmesen olvasó laikusnak bizonyára fel fog tűnni az a nagyon is népies hang és színezet, az a sok nyelvjárásbeli szó és kifejezés, az a bundaszagú magyarság, mely H o m e r o s t szinte valami ősmagyarnak, our one-nak képzelheti vele; azon is bizonyára csodálkozni fog, hogy a különben jónak mondható, sokszor erővel teljes verselésben olyan gyakran találkozik nehézkes sorokkal, numerositas hiányával és hihetetlenül gyöngye rímekkel (pl. kőszála – áll a ...; aki – támadni; magzatát a – szánta; stb.). Helyesebben szólva: maguk a rímek nem rosszak, de mégis lehetetlenek, ami jobban kitűnik, ha két egész sort idézünk:

Bátorodék ekkor s szólt a tisztos Néző:
Phoebosz nem imát vár, száz-torra se ránéz ő.

Vagy:

Az nap szülte ezt a szép Hippodaméia,
Melyen Peirithoosz bosszúlvá veré a
Pelion-hegyről a bozontos Pheréket ...

Fel fog tűnni a laikus olvasónak is (aki tudja, hogy H o m e r o s sorai csupa hexameteres, tehát egyenlők), hogy B a k s a y n á l annyi fél alexandrinust és különféleleken rímelő strófákat talál, amelyek az epikus stílust tirikus jellegűvé változtatják és valószínűleg megszállja a kétség, hogy vajjon az igazi H o m e r o s t olvassa-e vagy annak nagyon szabad átdolgozását. S ilyenkor a laikus jól tenné, ha kérdést intézne a szakemberhez: mennyire megbízható, mennyire homeroszi az, amit H o m e r o s műveként olvas? A szakember akkor kötelességszerűleg felvilágosítaná őt arról, hogy bizony nem mind arany, ami fénylik és hegy a B a k s a y önkényes paraphrasisából (mert egyébként nem minősíthetjük) ha nagyjából meg lehet is ősmernie a trójai háború eseményeit: H o m e r o s t , a homerosi embert és világot megismernie teljes lehetetlenség. Elmondhatni róla, amit B e n t l e y mondott a sokkal hívebb P o p e -féle fordításról: „Csinos költemény, P o p e ú r , csak ne nevezze Homerosnak!“ A tudomány ásója feltárta előttünk H o m e r o s világát. Ma tudjuk, hogy az Ilias talaja nem képzeleti Eldorado, hanem megismerhető valóság; hogy a rajta végbement események nem tisztán a költői képzelet szövedékei, hanem a görög őstörténetnek szinte biblikus egységbe foglalása, egy nagy kulturális korszaknak reális visszatükröztetése. Ebbe a korszakba mi nem vihetünk bele tőle idegen dolgokat, idegen észjárást, nem tömhetjük tele anachronismusokkal. Nem szabad a homerosi emberrel, mint B a k s a y teszi, mindjárt *dolmányt* öltetnünk (ing helyett); Helenával bíbor köntös helyett szívárványszínű *szőnyeget* szövötnünk; a gyapjúruhát *vászon*nak neveznünk; a hősöket a harci szekérre *felültetnünk* (hiszen azon nem volt ülés!), annál kevésbé a hadi szekérnek *bak*-járól, *kas*-áról és *saroglyá*-járól beszélünk, vagy elhítnünk az olvasóval, hogy Aias hétrétegű pajzsa *hét öreg bikának a bőréből* készült. Ne beszéljünk H o m e r o s t *pokloktól*, *csengős* paripáról, *subáról*, *kacagányról*, *hajkötő recéről* és *csipkéről*, *bársonyról*, az agg Priamos *csecsemőiről*, az ifjú Andromache *menyeiről*, a Priamosfiak *szűz hitveseiről*. Ne nevezzük a fügefát *figeerdőnek*, a delphint *cetnek*, a hadikocsit *kerevetnek*, a serleget *vedernek*, a vedret *szekrénynek*, a platánt *jávornak*, a

nyugati szelet *keletinek*, a jobb vállt *bal vállnak*, a kertet *rónának*, a tripust *lábasszéknek*, a Sellos-papokat *Selláknak*, Podaleiriost *Podalirnak*, a tengerjáró hajót *sajkának*, a diskos-vetést *labdavesésnek*, a szöke Menelaost *szög* Menelaosnak s ne sértsük meg a hősök hőségét, Akhillest azzal, hogy tört és nyilat kezébe. Ne mondjunk *egykor*-t a tegnap helyett s a tíz éve történt dologról ne mondjuk, hogy a *minap* történt. Ne engedjük meg magunknak, hogy egész sorokat elhagyjunk, még kevésbé, hogy önkényesen egész sorokat betoldjunk. Egy szóval: ne mondjunk soha mást, csak azt, amit a költő mond s ne változtassuk meg az előadás hangját azzal, hogy pl. *tréfát* vagy *gúnyt* alkalmazunk, ahol az eredetiben annak nyoma sincs, vagy novellisztikus frázisokat mondunk, pl. *Helena* helyett azt mondjuk: „*a Paris szép foglya*“. Attól meg pláne óvakodnunk kell, hogy olyan szokásokat vigyünk bele a homerosi korbá, amelyek Homeros előtt teljesen ismeretlenek, pl., hogy a harcosok elesett bajtársukat *pajzsra fektetik*, hogy Hekabe *látogatóba megy* a menyéhez. És at last, but not at least! – értsük meg az eredeti szöveget s ne mondjunk egészen mást, mint amit az mond, esetleg épen az ellenkezőjét vagy merő abszurdumot. Hadd idézzek erre egy jellemző példát. A pajzs leírásában szó van egy városról, mely alatt két sereg tanyáz, t. i. az ostromlóké és az ostromlottaké; ezek azon tanakodnak, hogy megosztva a város minden kincsén, békét kössenek-e vagy harcoljanak. Baksa y úgy adja elő a dolgot, hogy *két sereg ostromolja a várost* s azok alkudoznak egymással az osztozás vagy ostromlás dolgában. Efféle félreértést vagy meg nem értést meglehetősen nagy számmal idézhetnénk. Általában Baksa y fordítása ritkán mondja egészen azt, amit az eredeti.

Szem előtt tartanunk azt is, hogy Homeros nem népköltő, aminek még Herderék tartották, hanem tudatosan alkotó műköltő, aki fejedelmi udvarokban a legelőkelőbb úri társaságnak énekelt a dicső, hősi multról százasodó hagyomány útján kiformált, kifejezesebb, választékos, nem paraszti nyelven. A Homeros-fordítónak tehát nem kell népies sallangokkal, különös szólásokkal, sőt furcsaságokkal tele aggatni fordítását, amilyenek pl.: *bicze-bócza isten; kóty; kérdekeztek*; „asztalt tol elébök, *sikáltasst, kékellőt*“; édes *rajom* (= leányom); „ne hagyj, hogy a dardán a *nyakára lépjen*“; *díjj-adalom*; „bosszúálló keze vérökkel himlelé“; „nem lesz neki lelke Iliónba hatni“; „győzik a kiáltók *csigatni* (csitítgatni?) a népet“; „önts lelkébe (?) nektárt s ambrózia *légét*“; „*a legnagyobb istenek*“; „csontjai közül lelke oly *bömbölve* ment ki“; „*süvöltöző szép-koronás lyánka*“ (= Artemis!); Priamos „*a földhöz verte magát*“; „gyeplővel dolgozott, öccse *lányelővel*“; „*lábam megaggatta*“; „pusztuljatok *innend*“ (a rím rá: *mindent*) stb.

Egyébiránt a Baksa y-használta versalakot, a magyar alexandrinust (mely Arany János eposzaiban csaknem metrikussá alakult) magam is legalkalmasabbnak tartom Homeros tolmácsolására. Csak így lehet a magyar epikában kifejlődött költői dikciót érvényesíteni s az antik költőt mai ízlésünkhöz közelebb hozni. A hexameter, még a legjobb is, sokkal távolabb áll a mi ízlésünktől, semhogy közvetlen, költői hatást tehetne reánk, mert a magyar hexameterben kialakult költői dikció nem alkalmas a homerosi egyszerűség és naivság tolmácsolására. Magának Vörösmartynak művészi hexameterai is inkább beválnának Vergilius *Aeneisének* fordítására, az *Ilus*-hoz nem illenének.

Most ötven éve annak, hogy a *Magyarország és a Nagyvilág*-ban az *Ilias* híres epizódja, Hektor és Andromache búcsúja tőlem, budapesti egyetemi hallgatótól *rimés alexandrinusokban* megjelent. (Közli ezt a Kisfaludy-társaság kiadásában 1908-ban megjelent *Homeros* c. monografiám is.) Két évvel később a besztercebányai főgimnázium értesítője közölte tőlem az *Odysszia* hatodik énekét rimes tizennégyes sorokban. Homeroshoz azután is gyakran visszatértem. On revient toujours ... Miniszteri megbízásból került prózai *Ilias*-fordításom azt a célt szolgálta, hogy mentül hívebben, megbízhatóbban tolmácsolja Homeros az azoknak, akik az eredetit nem olvassák. De bár ez a prózai fordítás nem maradt elismerés nélkül, mindig éreztem, hogy fél munkát végeztem, s mert fordításom szemelvényes volt, más tekintetben sem adtam egészet. A törekvést a vágy szüli, a vágyat pedig a hiányérzet. Én mindig hiányát éreztem a magyar irodalomban olyan Homeros-fordításnak, melynek főkéllékeit föntebb fejtettem ki. Talán nem esik szerénységemnek rovására annak nyílt kijelentése, hogy a műfordítás két fő kéllékének birtokában érzem magamat s képes vagyok Homeros is mind a philologiai hűség, mind az elérhető költőiség szempontjából megfelelő módon tolmácsolni; mert ez az érzet, ez a tudat ad nekem arra jogot, sőt ez teszi kötelességemmé, hogy egy néhány görög és római költő megszólaltatása után ősz fővel visszatérjek 22 éves korom első szerelméhez, minden költészet örök forrásához, az örök-ifjú Homeroshoz s neki a magyar költészet Pantheonában, amennyire rajtam áll, *sans peur*, de egyúttal *sans reproche* díszes helyet kívánjak biztosítani.

„Emberé a munka, Istené az áldás“. Arról kezeskedem, hogy az általam tolmácsolt Homeros – nem a szolgálai, hanem a magasabbrendű hűség szempontjából – nem fog okot adni alapos kifogásra. Mennyire állja meg a helyét a költői kongenialitás szempontjából, annak megítélése már nem az én feladatam.*

(Szeged)

Csengery János

* Csengery János új *Ilias*-fordításából a *Széphalom* legközelebbi száma hoz mutatóváltást.

A HÁBORUS IRODALOM HÁROM FÁZISA

Az első fázis magának a nagy háborúnak az idejébe esett. A haditudósítóknak kinevezett karszallagos molnárferecek száz kilométerre a frontoktól, a főhadiszállások tisztjeinek információi alapján, akik maguk sem láttak eleven halált, édeskésen lelkesítő tárcákat írtak a háborúról. Jobb híjján Gorlicét a palacsinta-tészta rotyogásával hasonlították össze és olyan világtörténelmi eseményeken áradoztak, hogy Sólyom-Fekete lejön a hegyekről. Néha a háborús mesterségben tájékozatlan civilek okulására meséket írtak a szorgalmas Hindenburgról, aki még a békében is ágyúkkal kocsikázott a mazuri tavak vidékén, amelyek vizébe később beleölni szándékozott az oroszokat. A még szorgalmasabb könyvkiadók siettek kiadni az ilyen könyveket, amelyeknek megjelenítése csak addig volt üzlet, amíg a publikum rá nem jött, hogy annyira esnek a valóságtól, mint a modern háború a lobogó zászlók, csillogó kardok és hősi rohamok illuziójától.

A háborús irodalom második fázisában bölcs diplomaták és *ismert* katonák magyarázták el vastag kötetekben az életben maradt *ismeretlen katonáknak*, hogy csomóba tett ésszel miért nem tudtak rájönni azokra a kézenfekvő okosságokra, amelyeket a nemzetközi összefüggések ismerete és stratégiai tudás nélkül minden józanészű polgár magától kitalált. Az utólagos bölcsesség megvilágításába helyezett öngazolásoknak és leleplezéseknél ez az egész könyvtárra felszaporodott tömege nem elégséges azonban annak elhitételére, hogy minden másként lett volna, ha pont annak az illusztralis szerzőnek a receptjét használták volna, akinek a könyvét véletlenül épen a kezünkbe vettük. Ez az egész irodalom csak annak az igazságnak a kommentálása, amelyet a néhai boldog emlékezetű svéd kancellár egyetlen örök értékű mondatában kifejezett.

Ez az irodalom belefűlladt az unalomba és csömörbe és utána esztendőkre terjedő hosszú szünet következett. Tíz esztendővel az összeomlás és a győzelem után, egyszerre a legváratlanabb formában következett be a háborús irodalom reneszánsza. A fémjelzett írók és névre nagy emlékirat-írók után egyszerre ismeretlen nevű fiatalok törtek elő, akiknek közös vonásuk az, hogy nem irodalmat játszanak a hazafisággal, hősiességgel, vérrel és mások szenvedésével, hanem megírják azt, amit a fronton, a lövészárokból, a pergőtűzben, a kórházakban, a hadifogságban és odahaza láttak, tapasztaltak és éreztek. Ebből az új háborús irodalomból hiányzik a nagyvonalúság, sőt sokszor hiányzik még az irodalom-szerűség is. Kicsiny, de borzalmakban gazdag felsorolása, egymásutánja az eseményeknek, ahogy azok a frontharcos emlékezetében megrögződtek. Van bennük még ponyvaszerűség is és vitára adhatnak alkalmat abból a szempontból, hogy egyes részletek, amelyek a drasztikum határán is túlterjednek, feltétlenül szükségesek voltak-e ahhoz, hogy vele teljes őszinteségüket dokumentálják. De azok a páratlan könyvsikerek, amelyek ehhez az irodalomhoz kapcsolódnak, azt mutatják, hogy a megírásnak ez a módja rátalált azoknak a polgári életből kiragadott mindennapi embereknek a lelkére, akik a világháború hadseregeinek túlnyomó többségét alkották:

Időrendben Markovics Rodion nyitotta meg ezeknek a könyvsikereknek sorozatát, melyek meglepetésszerűleg törték át a háborús olvasmányoktól megcsömörlött közönség közönyének dróttakadályait. Ő igazán a kevésszámú írók közé tartozott, akiket az *ismeretlen olvasó* fedezett fel. Heteken át stereotip kérdés volt nálunk, hogy olvasta-e már a *Szibériai garnizont*? Nála még azzal lehetett magyarázni a magyar viszonyokhoz képest igazán szokatlanul nagy példányszámot, hogy ráhibázott a hadifogságra, a háborúnak egy olyan fejezetére, amelyet nagyon sokan ismertek, de az irodalom teljesen elhanyagolt. Őt követte azonban a német Erich Maria Remarque, aki akárcsak Barbusse, visszament a lövészárokból, a dróttakadályok, gránátölcsérek, pergőtűzek kellős közepébe. Rémesebb, de igazabb képet rajzolt a halálról, mint francia kollegája, mert nála a pusztulás elkerülhetetlen szükségesség gyanánt lebeg a halálra ítélt fiatalság fölött. Egy generációt rajzolt meg, amely lelkesedéssel ment a háborúba, de vagy elpusztult benne, vagy ha megmaradt, elvesztette a lelkesedését és hitét mindenben, örökre. Ez a könyv is példátlan visszhangot tudott kelteni. Heteken át Németország minden könyvesboltjának kirakatából kiálta meredt a közönség elé a hír, hogy *Nyugaton a helyzet változatlan*. Alig néhány hét alatt Remarque könyvét egész sor idegen nyelvre lefordították. A háború óta ez a frontharcos az első az új német írók között, akinek a nagy angol folyóiratok egész oldalas arcképet juttattak.

Amíg csak erről a két könyvről volt szó, – az egyik nálunk, a másik Németországban – még fel lehetett tétélezni, hogy elszigetelt jelenséggel állunk szemben. Olvasom azonban az ismertetéseket, – magukat a könyveket még nem láttam – hogy két ilyen háborús írásnak épen olyan példátlanul nagy sikere volt Angliában és Amerikában.* Ezeknek írói is egyszerre, az ismeretlenségből jutottak el a hatos számjegyű könyvsikerek példányszámáig. Amennyire az ismertetésekből meg lehet ítélni, angol, illetve amerikai változatait szolgáltatják a Remarque könyvének. Williamson és King is, mint Remarque, önként jelentkeztek katonai szolgálatra és rang nélkül, a tömegek között, a lövészárokból éltek át az ismeretlen katona életét. Írásukban ők sem cicomáznak, hanem a látottak reális elmondásával súvítik bele a közönség fülébe: Ez a valóság, ez a háború!

* Henry Williamson: *A Soldier's Diary of the Great War* és David W. King: *The War-Diary of a Legionnaire*.

Kétségtelen, hogy a háborús irodalomnak ezt a felújulását, amely aligha fejeződött be ezekkel a könyvekkel, szimptomatikus jelenségnek kell tekinteni. De épenúgy nem lehet véletlennek tekinteni azt sem, hogy olyan könyvek aratnak sikert, amelyek mellőzik az irodalmi eszközöket – szerzőik talán nem is rendelkeznek velük, és hiányzik belőlük minden hadvezéri nagyképűség és világtörténelmi beállítottság. Nálunk a háború nem országok küzdelme, hanem emberek viaskodása életüért, sőt néha egy darab kenyérért is.

Az ilyen természetű dolgokat bárki is legjobban a személyes impresszióin keresztül tudja megítélni. Ha végiggondolom azt a tömérdek háborús olvasmányt, amelyen végigfutottam, ha magam elé idézem azokat, akik társaságban meséltek háborús élményeikről, akkor szinte azt kell hinnem, hogy mindazok, akik résztvettek a háborúban, szövetséget kötöttek, hogy amit elmondanak, egy bizonyos meghatározott, mondhatnám görögtüzes világitásba helyezték. Mintha valami álszemérem tartaná vissza a háború résztvevőit a valóság elmondásától, mihelyt mesélni kezdenek viselt dolgaikról, kivétel nélkül mind hadvezéreknek érzik magukat és nem azt mondják, hogy mi történt velük, hanem mit hajtottak végre a háborúban. Pedig ma már tudjuk, hogy gyakran még nagynevű hadvezérek sem hajtottak végre semmit, csak különböző dolgok történtek velük.

Én ebben látom az új háborús irodalom sikereinek a titkát. Talán az, hogy egyebet nem is tudtak csinálni, néhány ember áttörte az akaratlan őszinteség-hiánynak szövetségét és a tömegek ráeszméltek, hogy az elmondásnak ebben a módjában van az igazság. De ez rácsófol egyúttal arra a léptenyomon hallott mondásra, hogy a közönség megunt a háborút és már nem akar többet hallani róla. A közönség, főleg pedig, aki részt is vett benne, nem unta meg a háborút. Lehet valaki antimilitarista, gondolhat gyűlöletes visszaemlékezéssel a háborúra, maga a háború, mint élmény, nem lehet közömbös senki számára. Ez a magyarázata a háborús irodalom reneszánszának. A háborús irodalom első fázisa a körülállóknak szólt, a második a nagy katonáknak, politikusoknak és az utókornak, a harmadik pedig azoknak, akik szenvedő alanyai voltak a nagy mérkőzésnek. Ezek a könyvekben is azt a háborút akarják olvasni, amelyet ők maguk átéltek, nem pedig azt, amelyet a kortársak és az utókor ítélete számára irodalmilag kifésültek.

(Szeged)

Tonelli Sándor

AMERIKAI NEVELÉS

Lehetnek az amerikai nevelésnek olyan irányai, melyek felett európai emberek fejüket csóválják, lehetnek kinövésői, lehetnek kiváló eredményei is, ez mind vitatható; egy jellemvonása azonban mindenesetre megvan, az, hogy a közérdeklődést ki tudja váltani. Ahol valaki 20000 dollárt ad arra a célra, hogy az erkölcsi nevelés eredményesebb módjait kutassák, vagy 10000 dollárt arra, hogy eldöntsék: nyomtatott vagy írott betűvel tanítsák-e a gyermekeket írni, ott a közérdeklődés kétségtelen. Egy hölgy kikutatott vagy 2533 olyan célt, melyek bennünket olvasmányainkban irányítanak. Mikor ezt egy előadás keretében, *Mi célból olvasunk* címmel előadta, mindjárt kapott egykét ezer dolláros ajánlatot, hogy még pár évig dolgozzék ezen a problémán és a többi 553 célt is felfedezze. Egy tudományos hipotézis felállításához, kifejtéséhez és bizonyításához az eszmén kívül munka és idő szükséges, e két utóbbi pedig pénzt jelent. Amerikában idestova már nem is a pénz a probléma egy tudományos ötlet esetében. Ha egy gondolat meg tudja kapni valakinek az érdeklődését, ha azzal valamely „munkamegtakarító terv“ jár, vagy kevesebb idő alatt nagyobb „hatékonyság“, ami a tanításban is folyton hangoztatott szempont, akkor a „feltaláló“ nyugodt lehet, hogy kap ötletére mecénást, mert mecénásnak lenni a tudományokban s ezzel együtt a pedagógiában is divat.

De nemcsak áldozatkészségben nyilvánul ez a közérdeklődés. Mióta a gyermekpszichológiai klinikák kiderítették, hogy a kora gyermekkor benyomásai milyen horderejűek a pszichózisok kialakulásában, mióta a *Nursery School*-ok ismertetik, hogy a táplálkozás hibái micsoda későbbi betegségeket okoznak, azóta a szülők aggodalommal búvárkodnak a gyermekpszichológiai, fiziológiai, anatómiai és egyéb könyvekben, hogy valamiképp hibát ne kövessenek el valamiben, mert a gyermeké a jövő és őt az amerikai mind az élet királyának szánja. Csak a szegény, lenézett és tudatlan bevándorló nem neveli „tudományosan“ a gyermekét. Pedig Amerikában annyi a tudomány! A cipőkrémtől a fogpasztáig minden *tudományos* s a használati utasítás is a tudományos használatra szól.

A gyermek iránti köz- és tudományos érdeklődés két területet ölel fel: a gyermek megismerését, képességeit a szellemi, érzelmi és fiziológiai világban s a megismerés alapján alkalmazott nevelői, tanítói eljárást. A megismerés egyik része az intelligenciavizsgálat. Binet, e vizsgálat európai megalapítója nem is sejtette életében, hogy mivel ajándékozta meg halála után Amerikát. A gyermek értelmi állapotának a felmérése ma láz Amerikában. Megmérnek minden funkciót, az emlékezetet, a következtetést, a képzeletet stb., megmérnek mindent, ami megmérhető és ami meg nem mérhető – azaz, hogy ilyen nincs is az amerikai

szerint, mert ami létezik, az kvantitásban létezik. Az intelligenciapróbák pontokban fejeződnek ki. Hogy ki mennyi pontot ér el (életkorát tekintetbe véve), aszerint sorozható valamelyik intelligenciaosztályba, mely osztályok skálája az idiótától a „génusz“-ig terjed. Egy fiú olyan eredményt hozott ki egy intelligenciapróbánál, hogy a „génusz“-ok osztályába volt sorolható s a pszichológusok áhitattal lesték, hogy mivel fogja majd a világot megajándékozni. Edison vagy Edgar Allan Poe lesz-e belőle. Az történt, hogy éveken keresztül nyugodtan ült a Heinz-féle konzervgyárban a munkaasztal mellett s a cédulákat ragasztgatta az uborka- és egyéb üvegekre. A fiú 160-as intelligencia-mutató számával szemben egy pszichológus számítása szerint Beethovené csak 136 volt. Az intelligencia-eredmények számbeli kifejezése még azzal az előnnyel is jár az amerikai számára, hogy velük nagyszerű számtani műveleteket lehet végezni, össze lehet őket hasonlítani statisztikai metódussal, közeparányosokat, a variáció mértékeit stb. lehet segítségükkel kikeresni. Ilyen műveletek után kitűnt például, hogy egyik amerikai egyetemen a hallgatók átlagos intelligenciája az átlagos átlagon alig emelkedik túl s ez nagy megrökönyödést, de helyenkint derűtséget kelteti. A séma szerint ugyanis meghatározható, hogy mennyi átlagos intelligenciával kell birni csak elemi iskolát végzetteknek, mennyivel a középiskolát s mennyivel az egyetemet végzetteknek. Az illető egyetem hallgatósága tehát nem ütötte meg az egyetemi nivót. Valaki erre azt proponálta, hogy mérjék meg a tanárok intelligenciáját is. Az azonban már egészen komoly probléma Amerikában, hogy mi történjék akkor, ha kitűnik az iskolákban, hogy a tanító vagy tanár intelligenciája alacsonyabb, mint egyes gyermekeké. Intelligencia alatt, meg kell jegyezni, nem tudást, hanem életkorhoz viszonyított szellemi befogadóképességet értenek.

A tanítást vagy nevelést magát pedig most egy vezéreszme hatja át s ez: *minden korrigálható*. Ha a gyermek nem tanul, annak ezer és egy oka lehet, de ha megtaláljuk az igazi okot, akkor a panasz éppenúgy orvosolható, mint akár a fogfájás. Az iskolákban vannak orvosló kurzusok, orvosló számtan és orvosló olvasás s a pszichológia-osztályon a gyermek magatartását orvosolják. Egyik egyetemen rájöttek arra, hogy a hallgatók valamilyen százaléka nem tud értelemmel olvasni. Erre orvosló olvasó-kurzusokat rendeztek s a kimutatás szerint az értelmes olvasás ennyi és ennyi százalékkal emelkedett. Általában az orvoslás lehetőségeitől az ember megszédül Amerikában és csak egyéni diszpsziójától függ, hogy mit lát bennük: kuruzsló félműveltséget vagy biztató optimizmust. Amint a statisztika kihoz valami nem kielégítő eredményt, kezdődnek az orvosló törekvések s az orvoslás módjainak propagálása. Egyszer az volt a panasz, hogy az egyetemek nem működnek olyan eredménnyel, mint azt tőlük várni lehetne. Megindultak az orvosló eszmék. Minthogy nem lehetett azzal zöld ágra vergődni, hogy a professzor és a hallgató egymást kölcsönösen okolták, egyéb módon kellett megoldást keresni. Egyik egyetem elkezdte a *diákrészvételi metódust* az előadások helyett. Ez abból áll, hogy a professzor kitűz egy témát s erről a tanár vezetésével megbeszélés folyik s a hallgatók vesznek részt benne. Alapja ennek az a felfedezés volt, hogy a tanár és az előadás kiválósága nem garantálja, hogy a hallgató csakugyan befogadja a hallottakat. Aztán jött a tájékoztató kurzusok eszméje. Ez a nagy mérveket öltő specializálás ellentétéképpen a széles horizontot állítja s e kurzusok által általános szempontokat és tudást akar nyújtani. Pl. valakinek biológia a szakja, felvesz egy tájékoztató kurzust a renaissance-latinból! A Wisconsin-egyetem abban találja a hibát, hogy mai civilizációnknak és kulturánknak nem ismerjük a gyökereit s ezeknek ahhoz való viszonyát, ezért egy éven át az összes előadások Görögország aranykorát ölelik fel, a másik évben talán Róma a központi téma és így tovább ...

A nevelés mindkét területén jönnek és mennek a divatok. Ilyen divat pl. az *extra-hurrikuláris aktivitások*, vagyis tanterven kívüli tevékenységek. Idetartozik az iskolai klub, az iskola-ujság s egyéb nyomtatványok, az atletika, az ünnepélyek stb. Nem is iskola az, hol nincs egy tucat klub, utazóklub, *novellaklub*, történelemklub stb. Egyetemi katedrákról adják elő, hogyan kell ezeket az aktivitásokat vezetni. Ez most a vogue az amerikai pedagógiában ... Mikor a tanárokhoz körkérdest intéztek, hogy ajánljanak az extrakurrikuláris aktivitások helyett jobb elnevezést s egyik tanár az aktivitások térhódítása felett való elkeseredésében azt találta ajánlani, hogy „anti-kurrikuláris aktivitások“, a szegény tanárt lesajnálta, hogy nem tud az idővel együtt haladni.

Mondhatunk azonban akármit és vélhetünk mégannyi tévutat felfedezni az amerikai pedagógiában, ha a közérdeklődést ilyen arányban ki tudja váltani, akkor nem lehet reménytelen a helyzet. Ott, ahol egy pedagógiai gondolatnak nem kell hosszú kálváriát járni; ott, ahol a nagyközönség is olvas pedagógiai irodalmat; ott, ahol egy évben 250 pedagógiai folyóirat jelenik meg; ott, ahol a lakosságnak az iskolába tett luxus a büszkesége, az, hogy olyan fürdője, színpadja, könyvtára és konyhája legyen az iskolának, amilyen sehol sincs; ott, ahol a városi iskolákban külön tudományosan képzett könyvtáros van; ott, ahol a tanítók és tanárok hatvan éves korukban is kurzusokra járnak, hogy az új pedagógiai áramlatoktól el ne maradjanak; ott, ahol a gyermekeket az iskolákban tehetségük szerint tanítják; ahol az iskolában a gyermeket testileg is ápolják, a fogától kezdve a táplálkozásáig fizikumát és funkcióit gondozzák, ahol pszichológiai aberrációit az iskola melletti pszichológiai laboratórium állapítja meg és gyógyítja; ahol a középiskolai tanítás ingyenes, ahol az elemi iskolások 33%-a megy középiskolába: ott a nevelésügyet nem kell félteni.

(Szeged)

Baranyai Erzsébet

KULTURPOLITIKAI VEGYÉSZET

A Pesti Napló aug. 11. számából vesszük át
Klebensberg Kunó gráf alábbi cikkét.

Ha régebbi, elhunyt költőt vagy íróat a nagyközönség már nem olvas, ha csak az iskolában, az irodalomtörténeti órán hall még róla s ha már csak a tudósok kutatásának anyaga, másodszer is, lelkiileg is meghalt-e ő? Elvégezte-e vele szemben is az idő a maga kegyetlen, kivételt nem ismerő munkáját oly értelemben, hogy észrevétlenül törölte nagyjaink névsorából, hogy feltűnés nélkül kitette abból a pantheonból, ahova a maga korának jóakarata, lelkesedése, elnézése, kritikai tévedése vagy pártossága érdemtelenül bevezette? Ha egyéniségének és műveinek lényege, ha az, ami munkásságának kvintesszenciája volt, fölszívódott a nemzet vérébe, ha személye és működése, mint hatalmas kötőmb, beleépült a nemzet fejlődésének soha meg nem álló építkezésébe, akkor él annak ellenére is, hogy könyveit sűrűn nem forgatják többé.

Egyenesen iskolába való példa erre Kazinczy, pályája nélkül, melynek emlékezetét megírta, nincs reformkor, reformkor nélkül pedig nincs modern Magyarország. Írásait a mai társadalom sem olvassa, de szobra előtt a kalapot mégis le kell vennie minden jó magyar embernek. Nem főművével, a modern magyar nyelv kimunkálásában való szerepével akarom tételemet bizonyítani, bár nyilvánvaló, hogy hajlékony, kifejező, gazdag nyelv nélkül nem képzelhető mély nemzeti gondolkodás. Cikkemben azt szeretném megmutatni, meglátott-e olyan problémákat, melyek örök kérdései a magyar nemzetnek s a megoldásoknál voltak-e olyan szempontjai, melyek permanensek, állandók ez országban.

Erre a kérdésre egy idézettel szeretnék válaszolni, melyet töredékben maradt költeményéből veszek. Kazinczy e versét Széchenyihez akarta intézni, ami természetes is, mert amit ő korában elvégzett az irodalomban, ugyanazt a megújító munkát fejtette ki Széchenyi a politika terén. A két rokon léleknek gyakorta találkoznia kellett, ilyen lelki találkozás ez a töredék is.

Ha téged, írja, egy rossz lópöcér leckére fogna, mert apró, de szén kancáid közé angol mént eresztess s a szép magyar fajt, a csontost, szügyest, cingár szünyoggá korcsitod el; ha vádra kelne, hogy sok utazásid hideggé tették szivedet hazádhoz és amit a Canningek ködhonában s a még buktokban is víg franciák közt s túl a Pyreneék vad csúcsain, az akkor gazdag, most szegény spanyolnál s Rómában és Athénben s a nagy úr héttornyú városában megszeretted, mind azt magyarrá tenni vágysz; ha tán azt mondaná, hogy a lófuttatás is csak angomániád vak szüleménye; – ne lásd Londonban, Pesten nem teszed, erőnket fejtsd ki, nekünk példa nem kell, kerülni kell az olyat, nem követni, mert az egyébbé tészén, mint vagyunk. Ó valld meg azt, aposztrofálja Széchenyit, neheztelése méltó s tanácsa bölcs, csak az a tény: hogy nagyon.

Azután Kazinczy versében magára tér, őt is régóta zaklatja a *nyelvpöcér*, kit a külföld szerelme vétkes útra szédít. Azzal vádolja, hogy a magyart németté tenni igyekszik és franciává, rómaivá, göröggé és rontja a szép nyelvet, szabdalja szavainkat, teremti a szót, a régít új formába fűzi össze. Bírálói közül vannak, akik elismerik, hogy menni ugyan kell, de csak mint *láblován* az ember. Mások hosszúra nyúlt szakállal hirdetik, hogy Ázsiának boldog tája nyújt szép csillagot pályánkra, nem nyugat.

*

Kazinczy költeménye, amint mondtam, töredék maradt. (S maga Széchenyi és Kazinczy irodalmi törekvéseinek párhuzamosságából nem vonta le, de a célzás oly nyilvánvaló, hogy mi magunk száz esztendő múlva is könnyen levonhatjuk. Szükségünk van nyugati példákra, impulzusokra, ösztönzésekre, korszellem és irányok átvételére, hogy helyes irányban és gyorsabb ütemben haladhassunk.)

A nemzeti orientáció és a *haladás* nagy problémájánál nagyszerű meglátása, magas szempontja volt Kazinczy-nak, hogy meg kell teremteni, fenn kell tartanunk a szellemi kapcsolatot a nyugattal.

Örök szempontja ez a magyar históriának. E tétel beigazolásánál lássuk legnagyobb reformereinket.

A legelső Szent István. Legnehezebb volt a munkája. Nemcsak honfoglaló magyarjainak kellett irtaniok az őserdőket, hogy legyen megművelni való föld elég, neki magának is a lelkekben az ősi vadság őserdeit kellett irtogatni, hogy helyet teremtsen a szellemi vetésnek. A dolog nem ment simán. Voltak Koppányok, akiket le kellett verni. A *nyugati szérum* adagolásában azonban kelleténél talán tovább ment a szent király, haldokolva idegent tett meg örökösévé, amivel aztán végzetes ellentállást korbácsolt fel. Az idegen Péter királyon a német császár katonai támogatása sem segíthetett, a nemzeti visszahatás, amely mozgalom kezdetben a pogányságba való visszaesést is jelentette, visszahozta a trónra Árpád véré: Endre, majd Béla királyt. Az alapvető nagy mű elvégeztetett, csak hiba esett az adagolás körül és ez reakciót váltott ki.

A nyugati befolyás tág kapun özönlik be hozzánk, a két nagy Anjou-király: Róbert Károly és Nagy Lajos alatt. Olasz szokások jönnek Nápolyból, olasz gondolkodás, fejlettebb politikálás és magasabb

gazdasági törekvések. Nagy Lajos uralkodásának második felében lényében már teljesen magyar. Az adagolás jó volt, nagyobb visszahatás nem igen jött, hacsak Zách Felicián dühöngését nem akarjuk erre a számlára könyvelni.

Hunyadi Mátyás, különösen mióta elvette az olasz asszonyt, a nápolyi Beatrixot, szellemileg egészen a humanizmus külföldi áramlatához csatlakozott. Kapcsolata a magyar néppel ugyan sohasem szakadt meg, de élete végén inkább Bécsben tartózkodott, amiből talán arra is lehet következtetni, hogy az akkori magyar felső rétegtől reneszánsz kultúrája révén elidegenedett. Hogy nem volt-e a nagy király lelki elidegenedésének része abban, hogy fiát, Korvin Jánost a nemzet urává fogadni nem akarta, ma már eldönteni nem lehet, kevés hozzá a történeti forrás, az adat.

Rendkívül erős volt az idegen behatás Mária Terézia korában. A királyné szeretett bennünket, bár fájdalmas olvasnunk; hogy miután életünket és vérünket felajánlottuk neki, egy helyen azt írja, hogy szerezzék neki vissza Sziléziát még azon az áron is, hogy minden magyarját fel kelljen áldozni. De ez II. Frigyes ellen a női szenvedély felülkerekedése volt. Az igazságos történetírás nem tagadhatja meg, hogy egészében jót akart nekünk, társadalmi, gazdasági és művelődési téren. Persze az idegen szérum adagolása olyan erős volt, hogy irodalmunk nemzetietlen korából, amely 1711-től 1772-ig tartott, a felerész az ő uralkodására esik. Amint ezt az ébredés korában mondani szokták, akkor fajult el a magyar.

Széchenyi is külföldieskedéssel, angomániával vádolták, amint azt Kazinczy verse is mutatja. De az adagolás olyan szerencsés volt, hogy Széchenyi külföldi impulzusokkal korbácsolta fel az 1823-tól 1848-ig eltelt reformkor hatalmas nemzeti megmozdulását. A szabadságharc leveretése után Bachék is azzal dicsekedtek, hogy a magyar vadság és műveletlenség közé idehozták a nyugati fejlődést. Ezt bizonygatták a *Rückblick* című félhivatalos füzetével is, amelyre Széchenyi az ő *Blick*-jében olyan kegyetlen cáfolatot adott. Széchenyi problémájának is az a lényege, hogyha hozott is ide az osztrák önkényuralom mindenféle kultúrát, az nem nekünk való volt és rajtunk igazán segíteni nem tudott.

A kiegyezés korában Eötvös és Trefort, a két alapvető kultuszminiszter nagy öntudatossággal adagolta azt a nyugati szellemei, amely a magyar eredetiséget el nem nyomva a kilencvenes évek fellendüléséhez vezetett.

A probléma Szent Istvántól Kazinczyn és Széchenyin át mind a mai napig állandóan az volt, hogy a magyar őseredeti és a *nyugati kultúrbefolyást* okos arányban kell keverni. Ha elzárkózunk a nyugati befolyás elől, nyomban marad a pangás az ország, de ha az idegen szérumot kelletlenül erősebben adagoljuk, akkor a nemzet kettészakad; egyik rész elválik a fajilag sajátostól és idegenné fajul el, egy másik rész pedig feltámad a haladás ellen, mert idegenből jön. Mária Terézia alatt inkább idegenné fájzottunk el, a Bach-korszakban pedig inkább dacosan elzárkóztunk a rángerőszakolt idegen befolyás elől, mert mind a két esetben rossz volt az adagolás.

*

Ma, mikor az élet méretei hihetetlenül megnöttek, elenyészik az egyes ember. Ma nem agitációra, hanem intézményekre van szükség, melyek nagyobb számmal és nagyobb állandósággal dolgoznak. Ennek a gondolatnak jegyében születtek meg a külföldi *Collegium Hungaricumok*, állandó intézmények, melyek a világ nagy kultúr-metropolisáiban nagyszámmal fogadnak be magyar ifjakat. Céljuk az, hogy keretükben az ösztöndíjasok egyfelől teleszívják magukat a legmodernebb nyugati műveltséggel, másfelől a vezetők ébrentartsák azt a tudatot, hogy a tanulásnak Berlinben és Rómában, Bécsben és Párizsban egy végső célja van: a magyar gondolatnak a tudás erejével való szolgálata. Ha ösztöndíjasaink hónapos szobákban szóródnának szét, idegen kultúrát akkor is kapnának, de hiányoznák a *Collegium Hungaricumok* vezetőjének az a munkája, amely az ifjak lelkében mindent koncentrikusan a nagy nemzeti célra állít be. Az idegen befolyásnak a sajátosan nemzetit elmosó, elhomályosító erejét azzal is igyekezünk ellensúlyozni, hogy nem akarunk többé egyetlen művelődés egyoldalú befolyása alá jutni, ellenkezőleg ösztöndíjasainkat szétszórjuk az egész világon.

E cikk megírásához is az adta az ötletet nekem, hogy tegnap egy belátásos barátom ösztöndíj-akciónkról szólva, éppen azt emelte ki, hogy Athénbe és Rómába, Bécsbe és Berlinbe, Párizsba és Genfba, Cambridgebe és Aberdeenbe, Londonba és az Egyesült Államokba, mindenhová, mindenhová, ahol igazán tanulni lehet, most már mennek a magyar ifjak. A korábbi nagy kultúráramlatok meglehetősen egyoldalúak voltak, különösen az, amely Mária Terézia és a Bachkorszak idején tört be ide, egyoldalúan Ausztriából jött. Éppen ezért nagyobb is volt az őneredeti elmosódásának a veszedelem.

Hogy most jó-e az adagolás, az majd tíz-tizenöt év múlva válik el. De amennyire az emberi előrelátás a jelen és a jövő kódében elhat, fürkészve figyeljük, hogy a magyar őseredeti s a külföldi kultúrbehatást olyan arányban keverjük, hogy a *kultúrpolitikai vegyészett* révén olyan új nemzedéket, olyan új intelligenciát neveljünk, mely a hazát éppen annyira szereti, mint a régi, de amelynek akarateréje és szaktudása már nagyobb.

Ezt a következtetést kell levonni Kazinczynak Széchenyire intézett töredékes költeményéből, amelyből ma már nyilvánvaló, hogy Széchenyi jól adagolt, Kazinczy ellenben a külföldi elemekből talán kelletlenül többet vett.